

irodalom recenziója és szembesítése. A tanulmányban azonban csak annyi szó esik a korabeli erdélyi-magyar viszonyokról, amennyi Apáczai műveiből, elsősorban különféle beszédeiből ki-elemezhető. A tervezetekből-előszavakból kilügzött társadalomképpel azután Szigeti újra magyarázza a műveket – ezzel a módszerrel aligha érthetünk teljesen egyet. A célkitűzés sarkpontja, hogy „Apáczait nem Descartes-hoz mérjük”, ugyancsak felemás módon valósul meg a tanulmányban. Szigeti József ugyanis nem tesz mást, mint hogy Descartes eszmerendszerét méri Apáczaiéhoz, azt vizsgálva, hogy enciklopédistánk mely gondolatai lelhetők fel, vagy hiányoznak a nagy francia bölcslőnél. Az összehasonlítás eredményeként Apáczai egyenértékű, néhol mesterét is meghaladó magaslatocon tűnik fel; s arról is keveset olvashatunk, hogy még forrásai is csak áttételesen vezethetők vissza francia földre (Descartes-hoz és még inkább Ramushoz) az angol-németalföldi Amesiuson keresztül, nem beszélve fő mintájáról, a barokk-pánszofista Alsted hatásáról. Sajnálatos, hogy e második vonalbeli, ám a magyar művelődéstörténet szempontjából fontos nevek hiányoznak a tanulmányból, s a filozófiai háttér felvázolása kizárólag Descartes és (véleményem szerint nem eléggé megindokoltan) Francis Bacon alapján történik.

Ha mégis örülünk e kötetnek, az azért van, mert így az 1975-ben, a Téka sorozatban megjelent *Magyar logikácskával* együtt (amely Apáczai fontos beszédeit is tartalmazza – e kötetet ugyancsak Szigeti József gondozta) most könnyen hozzáférhető, modern kiadásban és kritikai szöveggyűjteménnyel áll rendelkezésünkre nagy tudós-pedagógusunk minden jelentősebb műve.

Szőnyi György Endre

Bisztray Gyula: *Könyvek között egy életen át*. Bp. 1976. Szépirodalmi K. 593 l.

Ha majd évtizedek múlva jellemeznünk kívánják a jelen időszak, a 60-as, 70-es évek irodalomtudományát, bizonyára okok egész sorozatában találják magyarázatát annak, hogy monográfiák helyett miért tanulmánykötetek formájában nyilatkozott meg gyakrabban a kutatói szellem. Tény azonban, hogy a legjobb tanulmánykötetek a monográfiákhoz közelítenek abban, hogy az egyes tanulmányok kiegészítik egymást, összefüggenek egymással, sőt nemegyszer jól ki-

tapintható egységes gondolatmenetük van. Bisztray Gyula kötetének esetében látszólag nem könnyű meghatározni a szerző jellegadó főbb törekvéseit. Bár az írások zöme a XIX. század második felének magyar irodalmát tárgyalja, a kötet egésze meglehetősen távolságot ölel fel időben Pápai Páriz Ferencről Halász Gáborig terjedvén. Emlékbeszéd és pályakép éppúgy akad köztük, mint családi emlékirat vagy filológiai cikk. Ennek megfelelően nem is egy, de több rendező elvet, történelmi, műfaji csoportot különíthetünk el. Szembeötlő például az Erdély múltja, kultúrája iránti elkötelezettség (*A 350 éves Bethlen-kollégium, Pápai Páriz Ferenc, Nagyapám emlékirata, Petelei István, Babits fogarasi évei, Fekete kolostor*). Végig nyomon követhető az irodalom-szociológiai (*A prenumeráció, Népművelő irodalmunk és a ponyva, Szenteleky Kornél*), valamint a filológiai (*Arany János megemlékített leveleiről, Az Arany János kiadások rostája, Mikszáth Kálmán*) szempont érvényesülése. A téma ki-munkáltságának fokától függően alapvető kérdések tisztázására vállalkozik (*Sárosi Gyula, Petelei István, A pályakezdő Vajda János*), vagy apró adalékokkal járul hozzá a Mikszáth-, illetve Babits-életmű értelmezéséhez.

Ezek a feladatok már mintegy meghatározzák Bisztray írásmódját, magatartását. Művelődés-történeti érdeklődését szociális érzékenység és komoly, olykor szinte gyöngéd hagyomány-tisztelet teszi vonzóvá. A nemzeti múlt értékei iránti fogékonyság és a hibátlanul működő történelmi érzék már az első lapokon kivívja az olvasó rokonszenvét. Módszeréből következően nem a művek esztétikai alkata, formai jellegzeteségei foglalkoztatják elsősorban, hanem erkölcsi, társadalmi, nemzeti funkcionálásuk. Ezért a *Könyvek között egy életen át* cím nem valamiféle élettől elzárkózó búvárkodásra utal, hanem arra, hogy könyvek közül, könyvek által hogyan rekonstruálhatók a múlt és közelmúlt folyamatai, könyvek sorsa miképpen vezet el az olvasók, a társadalom vizsgálatához, s máig érvényes tanulságok megfogalmazásához. S habár avatott tudósa a könyvnek, a könyvészetnek, a kiadás-történetnek, épp a kötet utolsó, személyes emlékeket idéző tanulmányai igazolhatják, hogy életműve a való élettel, a haladó irodalmi mozgalmakkal állt kapcsolatban (*Móricz Zsigmond, Halász Gábor és Szerb Antal emlékezete*).

Igaz, a nagy terjedelmű tanulmánykötet egyes darabjai több évtized terméséből vannak össze-válogatva, szemléletmód és stílus szempontjából

mégis egységesnek, már-már egyneműnek tekint-
hetők. S ez annál fontosabb, mert a legeltérőbb
módszerű és mélységű írásokról van szó: anekdo-
táról és adatközlésről, életrajzi és műfajtróneti
tanulmányról vegyesen. Bonyolítja a helyzetet,
hogy némelyikük különböző, más-más idő-
pontban keletkezett, s más-más szempontú rész-
letből áll össze. Ez a toldozó, majd tágiító, majd
szükítő összerendezés azonban nemcsak szükség-
megoldás, hanem Bisztray tudósi alkatából is
következik. Nem felfedező vagy újragondoló ő
elsősorban, hanem részletekből építkező. Ezért
vállalkozik kevésbé látványos feladatok elvégzé-
sére is, s azért is, mert jól tudja, hogy a leg-
kiemelkedőbb életművek és a legmarkánsabb fő
vonulatok nem érthetők meg a kevésbé jelentős
áramlatok és alkotók számbavétele nélkül (*Nép-
nevelő irodalmunk és a ponyva, Sárosi Gyula,
Szenteleky Kornél*).

Néha az a benyomásunk támad, hogy a tudósi
alázattal vállalt feladat megoldása során a kelle-
ténél szerényebb a következtetésben. A *Szép-
prózánk Kazinczytól Petőfiig* például a nyelv-
újítási harc és a fordítás-irodalom frappáns jellem-
zésével indul: „A magyarság és európaiság kérdése
ekkor még nem annyira a közös törekvések s a
szellemi kölcsönhatás meglétét, mint inkább
annak fájdalmas hiányérzetét jelenti. A külföldi
termékek szorgos fordítása Bessenyei társaságától
Kazinczy köréig a felgyűlt mulasztásokat kívánja
pótolni.” (81) Az „ekkor még nem annyira”
kitétel töprengésre készíti az olvasót: mi az oka
annak, hogy kb. félszázad múlva Arany, Szász
Károly és a többiek, s újabb félszázad elteltével
Babits, Kosztolányi, Szabó Lőrinc, Tóth Árpád
ismét felgyűlt mulasztások pótlására kényszerül.
Talán a XIX. századi magyar irodalom fejlődé-
sének sajátos ütemére, előrelépéseire s ismételt
lemaradásaira, s ezek belső, társadalmi vagy
személyes okaira kaphatnánk magyarázatot
éppen a műfordítói irodalom felől nézve. A
Népnevelő irodalmunk és a ponyva kapcsán ismét
csak a magyar irodalom speciális fejlődési
törvényszerűségei volnának kifejezhetőek: a nyugat-
európai irodalmaktól elütő jelenség az igényes
népnevelői irodalom, amely azonban mégsem
olyan egyetemes érvényességű, mint mondjuk az
oroszok, pl. Tolsztoj hasonló vállalkozása. Az
1955-ből származó Petelei-tanulmányunk ez a vég-
következtetése: „Ma, közel egy évszázaddal föl-
lépése után, az idő jobban kimutatja témáinak
erős fakulását, mint kezdeményeinek egykori
újzerűségét.” (446) Holott az *Árva Lotti* vagy az

Ö.T.O. (Bisztray is megbecsülően szól rólok
különben) mondandója a tanulmány megírása óta
eltelt két évtized alatt nemhogy megfakult volna,
de aktuálisra vált. Az elemző realizmus előkészíté-
sében, sőt megvalósításában vállalt szerepe pedig
a századforduló-kutatások előrehaladásának meg-
felelően egyre inkább méltánylásban kell hogy
részesüljön.

A tanulmányok jelentékeny értékeinek
elismerése mellett is némely állításuk ellenvetésre
ösztönözhet. Talán nem szerencsés például
Kazinczy börtönaplója kapcsán naturalizmust és
verizmust emlegetni: az összevetésnek megvan a
létjogosultsága, ha e fogalmakat erősen kitágítva
értelmezzük, magyarázó, feloldó kommentár
nélkül azonban kevésbé meggyőző (83). A
Mikszáth-írások a kötet legihlettebb, leg-
találhatóbb darabjai közül valók, mégis hiányolni
lehet Mikszáth írói egyéniségének tüzetesebb, s
némileg kritikaibb vagy legalábbis összetettebb
felfogását. Meglehet, Bisztray Gyula nem ért
egyét azzal, ahogy Schöpflin, Babits és mások
Mikszáth „önkorlátozás”-át tárgyalták, de az
„írói őszinteség” és az „ábrázolói mélység”
kérdéskörének figyelmen kívül hagyása egy le-
egyszerűsített Mikszáth-képhez vezethet vissza.
Néhány kevésbé jelentős megjegyzés fűzhető még
a Mikszáth-fejezethez: Csak abban az esetben
kellene hinnünk Mikszáth nyilatkozatának,
misperint óráá Macaulay és Carlyle oly nagy
hatással volt, különösen írásművészetére, ha
ennek cáfolhatatlan bizonyítékait látnánk élet-
művében (377). Gogoltól valóban tanulhatott, de
Csehov hatása (ahogy ezt ő maga a *Bűn és bűn-
hődés*-re mondta) már „későn jött” (378). Végül:
a tanulmánykötetek gyakori hibáival (átfedések
és ellentmondások) itt is találkozhatunk, de
elenyészően csekély mértékben. Ha korábban azt
olvastuk, hogy Mikszáth társadalomkritikája a
századforduló három uralkodó hatalma, a feuda-
lizmus, a kapitalizmus és a klérus ellen irányult
(372), akkor nem szerencsés, ha valamivel később
ez Mikszáth három nagy koncepciójával
cserélődik fel. Eszerint Mikszáth a feudalizmus
végső maradványainak felszámolására, a magyar
nép erőinek és küzdelmeinek ábrázolására és az
egyháznak a haladó erővel vívott harcának be-
mutatására törekedett (387). Valószínűleg az
előző felfogás a használhatóbb, már csak azért is,
mert Mikszáth végül is a „magyar nép erőinek és
küzdelmeinek ábrázolására” nem tett kísérletet
oly módon, hogy Dózsát, Martinovichot,
Kossuthot választotta volna hőséül, viszont A

fekete várossal, utolsó regényével éppen a kapitalizmus, a polgárosodás nemzeti sorsba fonódó tragikus dilemmájához szolt hozzá.

A *Könyvek között egy életen át* méltó módon állítja elének a kulturtörténet, filológust és irodalomtörténet. Mivel Bisztray nem a nagy felfedezők és leleplezők közül való, eredményei észrevétlenül simulnak, olvadtak be a szaktudomány fejlődésébe. A kötet szerencsére közli a tanulmányok keletkezési évét, s ennek itt kiemelt fontosságot kell tulajdonítanunk. Ennek ismerete nélkül akaratlanul is alábecsülhetnénk jelentőségüket, hisz nem egynek a főbb gondolatai azóta már közkinccsé váltak.

Imre László

Adytól – Adyról. (Összeállította: Fenyvesi Margit) Bp. 1977. Tankönyv. 378 l.

Nem irodalomtörténészeknek, filológusoknak készült ez az antológia, hanem nagyon pontosan körülhatárolt közönségnek, olyan fiataloknak, akiknek ezek az itt közölt versek, szemelvények segítenek tájékozódni az Ady-líra kialakulásában, Ady életének színhelyei között, versei fogadtatásának ellentmondásos irodalmában, a baráti kör és a nagy szerelmek Adyhoz fűződő érzelmeiben, az Adyt ért hatásokban, és egészen röviden e nagy költészet utóéletében.

A nemes célkitűzést a kötet sikerrel valósította meg. Egy-egy jellemző idézet – egy kivételével Adytól származó sor – köré csoportosította a válogató a tizenkilenc fejezet anyagát, részben a költő életének időrendjét, részben az őt leginkább foglalkoztató kérdések körét tartva szem előtt. Az egyes fejezetekben – pl. „... az elbocsátó iskola-padok”, „Léda asszony zsol-tárai”, „Az én magyarságom”, „Grófi föld ez és magyar”, „Ember az embertelenségben” – Ady legjellegzetesebb, legszebb versein, cikkrészletein, levélrészletein, prózai írásaiból vett idézetein kívül rokonai, iskolatársai, barátai, kritikusi, monográfusai mutatják be Ady életének egy-egy kiemelkedő eseményét, elemzik egy-egy versét, emlékeznek rá, méltatják Ady szerepét kora költészetében. Ezeket a szemelvényeken kívül az utolsó fejezet az Ady halála óta eltelt évtizedek terméséből válogat, nemcsak magyar, hanem Adyt ismerő, szerető és értő külföldi szerzők írásaiból is (pl. Franz Kafkától, Oktavian Gogától és másoktól).

Kissé „iskolásnak” tűnnek ezek a kiragadott részletek, az egy-egy vers után adott verselemzések? Lehetséges. Mégis olyan közvetlen kapcsolatot teremtenek a költő és a könyv olvasója közt, olyan hitelesek és érdekfeszítők, hogy folyamatos olvasásuk összefüggő képet alakít ki a költőről, koráról, harcostársairól, a száznál több vers a szövegek között sokkal több oldalról világítja meg ezt a kivételes költészetet, mintha csupán egy tematikus versválogatás lenne. A szerzők – Ady Lajos, Benedek Marcell, Bóka László, Bölöni György, Földessy Gyula, Hatvány Lajos, Király István, Lukács György, Móricz Zsigmond, Németh László, Schöpflin Aladár, Varga József és mások tanulmányokat, monográfiákat szenteltek Ady Endrének, az itt közreadott részletek csupán a legfontosabb tényekre, mozzanatokra vonatkoznak, az olvasót a teljesebb elemzés megismerésére ösztönözve.

A könyv tanárok és diákok számára egyaránt olyan segédeszköz, amelyet élvezettel és haszonnal forgathatnak. Ezt a segédkönyv-jelleget erősíti a függelékben közölt *Szavak, kifejezések, nevek magyarázata*, amely betűrendben adja közre a versekben, szemelvényekben található idegen szavak tömör értelmezését, a szerzők legfontosabb adatait; valamint a nagyon erősen válogatott *Felhasznált és javasolt irodalom- és képjegyzék*. A gazdag képanyagról külön is érdemes szólnunk. 68 illusztráció egészíti ki a szövegeket, a régi fényképek színére, tónusára emlékeztető nyomdatechnikai eljárás jól illik a kiadvány egyszerű, szép külső kiállításához.

R. Takács Olga

Péter László: Ady nálunk. Antológia. Somogyi Könyvtár, Szeged 1977.

A köztudatban nem emlegetik szegedi íróként Adyt, azt tartják, nem sok szállal fűződött a városhoz. E felületes vélemény megcáfolására vállalkozott az *Ady nálunk* című kötet összeállítója, Péter László, s publicisztikai dokumentumokkal, levelekkel, vallomásokkal bizonyítja Ady és Csongrád megye szorosabb kapcsolatát.

Az antológia megannyi izgalmas problémát vet fel. Csak néhányat említnék: vajon miért nem szerződött a *Szegedi Naplóhoz* Ady 1902 tavaszán Nagyváradról; milyenek voltak szegedi benyomásai; s a szegedi értelmiségiek közül kik álltak hozzá közel). A kötetben érdekességek (pl.: